

KURULUŞUNDAN 19. YÜZYILA KADAR TRABZON TARİHİNE KISA BİR BAKIŞ (II)

*Melek Öksüz**

3. Osmanlı Hakimiyeti Dönemi

Fatih, önce Amasra, Kastamonu ve Sinop'u alıp kara yoluyla Trabzon'a yöneldi. Gelibolulu sancakbeyi Kâzım ve Yakup Beyler komutasında 300 parçalık donanma da Sinop'tan Trabzon üzerine hareket etmiş, fakat seferin Trabzon üzerine olduğunun anlaşılmasında için¹ kendisi Koyulhisar'a yönelmiştir. Burayı aldıktan sonra² Yassıçemen'de otağ kuruldu³. Osmanlı ordusunu gören Uzun Hasan telaşa kapılmış, kendisini ve ülkesini kurtarmak için bir elçilik heyeti ve beraberinde annesi Sara(y) Hatun'u da⁴ Fatih'e göndermiştir⁵. İki taraf arasında yapılan görüşmeler neticesinde, Uzun Hasan gerek Osmanlı memleketlerine gerekse Osmanlı'nın himayesi altındaki yerlere saldırmayacağına ve Trabzon İmparatorluğu işlerine karışmayacağına ve yardım etmeyeceğine söz vermişti⁶. Bundan sonra Osmanlı orduları Bayburd'a kadar gelir, Bulgar Dağı'nda

* Dr. Melek Öksüz,

¹ Bu seferde Fatih'in yanında bulunan pek çok kişi de seferin nereye olduğunu bilmiyor ve merak ediyordu. Nihayet içlerinden birisi seferin nereye olduğunu sorunca Fatih: "Eğer düşünüp tasarladığımı sakalımın tellerinden biri öğrenmiş olsaydı, onu derhal koparıp yakardım" demiştir. Bkz. Necati Kotan, *Tarih Fıkraları*, İstanbul, 1992, s.98.

² Aşıkpaşaoğlu, *Aşıkpaşaoğlu Tarihi*, neşr: Atsız, İstanbul, 1970, s.178-179.

³ Uzunçarşılı, *a.g.e.*, c.II, s.53-54.

⁴ Uzun Hasan'ın annesinin adının Saray Hatun olduğu hususunda bkz. Konukçu, *a.g.m.*, s.93. Ayrıca, Faruk Sümer, *Tirebolu Tarihi*, İstanbul 1992, s.45'den naklen, Bostan, *a.g.t.*, s.5.

⁵ Tursun Bey, *Târih-i Ebû'l-Feth*, yay. haz: Mertol Tulum, İstanbul, 1977, s.109; *Aşıkpaşaoğlu Tarihi*, s.179; Şakir Şevket, *a.g.e.*, s.70; Turan, "Fatih Mehmet-Uzun Hasan Mücadelesi ve Venedik", s.67; Baykal, *a.g.m.*, s.79-80; Anthony Bryer-David Winfield, *The Byzantine Monuments And Topography of The Pontos*, vol: I, s.61.

⁶ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C.II, s.54 dipnot 2.

ordu iki kola ayrılarak bir koldan Mahmut Paşa, bir koldan Fatih şehre doğru hareket etmişlerdir⁷.

Osmanlı donanması, bir ay önce Trabzon'a geldiği için kara ordusunun buraya geleceği pek düşünülmemişti. Bu nedenle İmparator David orduyu görünce şaşırılmış, Uzun Hasan'dan yardımın gelemeyeceğini anlayınca başmabeynci Yorgi Amiruki aracılığı ile Mahmut Paşa ile anlaşarak şehri ve kaleyi teslim etmeye karar vermişti⁸. Böylece 15 Ağustos 1461'de Trabzon alınmış oldu⁹.

⁷ Tursun Bey, *Târih-i Ebû'l-Feth*, s.109; *Aşıkpaşaoğlu Tarihi*, s.179-180; Bilgin, *Sürmene Tarihi*, s.124-126.

⁸ Uzunçarşılı, *a.g.e.*, C.II, s.55; Goloğlu, *Trabzon Tarihi*, s.19; *Aşıkpaşaoğlu Tarihi*, s.180; Şakir Şevket, *a.g.e.*, s.72; Bilgin, *Sürmene Tarihi*, s.128.; Fetih için ayrıca bkz. Finlay, "History of Greece From Its Conquest By The Romans To The Present Time", vol: IV, s.413-427.

⁹ Trabzon'un hangi gün ve ayda fethedildiği konusu hâlâ tartışmalı bir konu olup bu konuda değişik görüşler mevcuttur: Osmanlı tarihçilerinden bizzat Trabzon seferine katılmış olan Tursun Bey ve diğer tarihçilerden Aşıkpaşaoğlu, fetih tarihini H.865 (1461) vermekle birlikte gün ve ay belirtmezler. Bkz. Tursun Bey, *Târih-i Ebû'l-Feth*, s.105; *Aşıkpaşaoğlu Tarihi*, s.181; Uzunçarşılı, Trabzon'un alınışını Macaristan'daki Venedik elçisine bildiren bir Venedik vesikasının 26 Ekim 1461 tarihini taşıyor olmasını gerekçe göstererek, 26 Ekim 1461 tarihini fetih tarihi olarak kabul etmiştir. Bkz. Uzunçarşılı, *a.g.e.*, C.II, s.55. Goloğlu da Uzunçarşılı ile aynı fikirdedir. Goloğlu, *Trabzon Tarihi*, s.19; Goloğlu, *Anadolu'nun Milli Devleti Pontos*, s.229; 26 Ekim 1461 tarihini kabul edenlerden birisi de Hüseyin Albayrak'tır. O, eserinde yerli ve yabancı tarihçilerin görüşlerine yer verip uzun uzun açıkladıktan sonra, ordunun yolda geçirdiği zaman ve 40 gün kadar süren kalenin kuşatılması ile fethin gerçekleşmesi arasında 2,5 aylık bir sürenin olduğuna, bu nedenle fethin Ağustos ortalarında olmasının imkansızlığını ileri sürüp, fetih olayının elde olmayan sebeplerden dolayı Sonbahara kaydığını, yine de %100 kesinlik vermemekle birlikte fethin tarihinin 26 Ekim 1461 olması gerektiğini savunmuştur. Ayrıca, Albayrak, Trabzon'da 500. Fetih Şenlikleri öncesinde, kesin bir tarih tesbiti için yapılan müracaatlara İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Ortaçağ Tarih Kürsüsü ve Ankara Üniversitesi Yeni Çağ Tarihi Kürsüsü başkanlıklarından alınan cevabi yazılarda da fethin 26 Ekim 1461 tarihinde olduğunun beyân edildiğini belirtmektedir. Bkz. Albayrak, *a.g.e.*, s.43-52.

Şakir Şevket, 15 Ağustos 1461 tarihini fetih tarihi olarak kabul eder. Bkz. Şakir Şevket, *a.g.e.*, s.72; Anthony Bryer ve David Winfield, eserlerinde Fatih'in Trabzon'a gelişi ve gidişi güzergâhını ve tarihini ayrıntılarıyla vermek suretiyle konuya açıklık getirmeye çalışmışlardır. Buna göre: Fatih 23 Mart 1461'den sonra Edirne'den ayrılıp, Gelibolu'dan Mudanya'ya geçerek Anadolu'ya girer. 21 Nisan'da Bursa'ya gelen Mahmut Paşa'dan sonra buraya ulaşır, sonra beraberce Ankara'ya hareket edip 12-21 Mayıs tarihlerinde burada kalıp, sonra Kastamonu'dan geçip Sinop'a 10 Temmuz'dan önce varırlar ve bu arada Sinop alınır. Kasım Bey, Trabzon'a deniz yoluyla giderken Sultan Mehmet ve Mahmut Paşa kara yoluyla ilerlerler. 28 Temmuz gibi ya Bayburt ya da Bulgar Dağı'nda orduları ikiye bölünüp,

Fetih tarihi kadar fetih sonrası Trabzon'da yapılanlar da tartışmalıdır. Bizans tarihçilerinden Laonicus Chalcocondyles ve ondan iktibas eden diğer batılı tarihçiler fetihten sonra imparator ve çocuklarının, yanında bulunan akrabalarının İstanbul'a gönderildiğini, Trabzon halkının da üç kısma ayrılarak, bir bölümünün daha sonra askeri kadrolarda kullanılmak üzere bırakıldığını, bir bölümünün İstanbul'a yerleştirildiğini ve diğer bir bölümünün de yeniçeri olmak üzere alındığını belirtmişlerdir¹⁰.

Tursun Bey, fetih sonrası yapılanlar hakkında şöyle bilgi vermektedir: “..... ve kefere-i kal'anun oğlanların ve kızların beğlik idüp, baki malların ve esbabların kendü ellerinde ibka idüp yerlerine mukarrer konuldu. Cizye-i şer'i ve rüsum-ı örfi rıbkasını rakabelerine muhkem kıldı. Andan sonra bazı üsaray-ı ve eskâl ü ahmâli merakib-i bahriye tahmil idüp, derya yüzünden gemiler meşhun idüp İstanbul'a gönderildi”¹¹. Bizzat sefere katılan bir tarihçi olması hasebiyle Tursun Bey'in ve diğer Osmanlı tarihçilerinin belirttiği gibi fetihten sonra imparator, ailesi ve ileri gelen kişiler İstanbul'a gönderilirken diğer bir kısmının da

Tursun Bey'in de yanında bulunduğu Mahmut Paşa batı rotasını takip ederken, Mihailoviç de Sultan Mehmet'in yanında doğu rotasını takip eder. Kasım Bey'in filosu 13 Temmuz'dan sonra Trabzon'u kuşatır. Mahmut Paşa 13 Ağustos, Fatih de 14 Ağustos gibi şehre ulaşır ve 15 Ağustos'ta David, şehri teslim eder. Bryer ve Winfield, Sultan Mehmet'in işleri yoluna koyduktan sonra sahil yolundan geri döndüğünü ve zorlu bir yolculuk yaptığını belirtirler. Dönüşte Sultan Mehmet, Canik'ten Niksar'a doğru yola çıkıp 28 Ağustos-6 Eylül arası burada kamp kurduklarını sonra 17-26 Eylül arası Tokat ve Gerede'yi takip edip, İstanbul'u geçerek 4 Aralık'tan önce Edirne'ye ulaştığını belirtmektedirler. Bryer ve Winfield, ayrıca Uzunçarşılı'nın da bahsettiği Trabzon'un düşüşü ile ilgili Niccolo Segundino'nun raporunun 21 Eylül'de Anadolu'dan postalandığını ve 20 Ekim'den önce Venedik'e, 26 Ekim'den önce de Roma'ya ulaştığını da ilave ederek fethin 15 Ağustos 1461'de gerçekleştiğini ifade etmektedirler. Bkz. Anthony Bryer-David Winfield, “The Byzantine Monuments And Topography of The Pontos”, vol: I, s.60-61.

Şebabettin Tekindağ, Mehmet Bilgin ve Hanefi Bostan da eserlerinde yerli ve yabancı tarihçilerin görüşlerine yer vermişler ve fetih tarihi olarak 15 Ağustos 1461'i kabul etmişlerdir. Ayrıca Bostan, Trabzon'da en çok yağmurun Ekim ayında yağması sebebiyle fethin sonbaharda gerçekleşmesinin mümkün olamayacağını da ilave etmiştir. Bkz. Bostan, *a.g.t.*, s.5-6; Tekindağ, “Trabzon”, s.462-463; Tekindağ, “Trabzon-Rum İmparatorluğu'nun Fethi”, s.56-58; Bilgin, *Sürmene Tarihi*, s.129.

¹⁰ Heath W. Lowry, *Trabzon Şehrinin İslamlaşma ve Türkleşmesi, 1461-1583*, çev: Demet ve Heath Lowry, 1.Baskı, İstanbul, 1981, s.5-10. Ayrıca, bkz. Bostan, *a.g.t.*, s.62-64.

¹¹ Tursun Bey, *Târih-i Ebü'l Feth*, s.110.

malları kendilerinde kalmak suretiyle yerlerinde bırakılmasına müsaade edilmiş olması kabul edilebilir¹².

Fatih, Trabzon'u fethedince burayı sancak haline getirerek¹³ idaresini donanma komutanlarından Kâzım Bey'e vermiştir¹⁴. Sancağın bir eyalete bağlı kalmadan bağımsız mı idare edildiği¹⁵ yoksa Rum Vilayetine mi bağlandığı¹⁶ henüz kesin olarak açıklığa kavuşmamıştır.

Müstakil bir beylerbeylik haline gelmeden önce sırasıyla 1514'de Erzincan-Bayburd Vilayeti'ne¹⁷ 1517'de Anadolu Vilayeti'ne¹⁸, 1520'de yeni kurulan Vilâyet-i Rum-u Hadis'e¹⁹, 1535'de Erzurum Beylerbeyliği'ne bağlanmıştır²⁰. 1580-1581'de Batum Sancağı ile birleşerek eyalet haline gelmiştir²¹. 1581-1650 yılları arasında değişik arşiv belgelerinde "Trabzon Beylerbeyliği"ne veya "Batum Beylerbeyi'ne ve Trabzon Beylerbeyi'ne" şeklinde kayıtların yer alması bu beylerbeyliğin sadece Trabzon ismi ile anılmadığını göstermektedir²².

Fatih'ten 16.yy. sonuna kadar büyük bir kısmı sürgün olmak üzere hem dışa hem de içe dönük bir iskân siyaseti takip edilmiştir²³. Dışarıya gayrimüslim olmak üzere müslümanlar da gönderilirken dışarıdan da Trabzon'a çoğunluğu Müslüman olmak üzere gayrimüslim getirilip

¹² Fetih sonrasında Trabzon imparatoru ve halkın durumu ile ilgili olarak yerli ve yabancı tarihçilerin verdiği bilgiler için bkz. Bostan, *a.g.t.*, s.62-64.; Lowry, *a.g.e.*, s.5-17.

¹³ Tursun Bey, *Târih-i Ebû'l Feth*, s.110.

¹⁴ Dündar Aydın, *Erzurum Beylerbeyliği ve Teşkilatı-Kuruluş ve Genişleme Devri (1535-1566)*, Ankara, 1998, s.34; Tekindağ, "Trabzon", s.462.

¹⁵ Tayyib Gökbilgin, "15. ve 16. Asırlarda Eyalet-i Rum", *VD*, İstanbul, 1965, S.6, s.57.; Tayyib Gökbilgin, "XVI Yüzyıl Başlarında Trabzon Livası ve Doğu Karadeniz Bölgesi", *Belleten*, Ankara, 1962, C.XXVI, S.102, s.293; Tekindağ, "Trabzon", s.466.

¹⁶ Bostan, *a.g.t.*, s.7-8.

¹⁷ Aydın, *a.g.e.*, s.40-41, 48-49, 231; Bostan *a.g.t.*, s.8.

¹⁸ Aydın, *a.g.e.*, s.50-51

¹⁹ Aydın, *a.g.e.*, s.51; Bostan, *a.g.t.*, s.9; Albayrak, *a.g.e.*, s.195-196.

²⁰ İ. Metin Kunt, *Sancaktan Eyalete, 1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi*, 1.Baskı, İstanbul, 1978, s.139-140, 174-180; Tuncer Baykara, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I, Anadolu'nun İdari Taksimatı*, Ankara, 2000, s.94; Orhan Kılıç, "XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Trabzon Eyaleti'nin İdari Taksimatı ve Tevcihati", *Trabzon Tarihi Sempozyumu Bildirileri (6-8 Kasım 1998)*, Trabzon, 2000, s.180; Goloğlu, *Trabzon Tarihi*, s.47; Aydın, *a.g.e.*, s.60-61, 231.

²¹ Aydın, *a.g.e.*, s.85; Bostan, *a.g.t.*, s.9-10.

²² Bkz. Bostan, *a.g.t.*, s.9-10.

²³ Sürgünler için bkz. Ö. Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler" *İÜİFM*, İstanbul, 1955, C.15, s.209-237.

yerleştirilmiştir²⁴. Böylece, fetih öncesinde sınırlı sayıda olan Trabzon'un nüfusu²⁵ 16.yy'ın sonunda 6083 Müslüman ve 4901 Hristiyana yükselmiştir²⁶.

Yavuz Sultan Selim'in sancakbeyliği zamanında Trabzon, Şah İsmail'in propagandalarının hedefi olmuştu²⁷. Bu konuda merkezden gönderilen fermanlarda ciddi tedbirler alınması isteniyordu²⁸. Bu dönemde Trabzon'daki idareciler bir yandan da Gürcülerle uğraşiyor ve o bölgeye seferler yapıyorlardı²⁹.

Trabzon, 16. yy'da kara ve denizyolu ticaretinde önemli bir konuma sahip olmasının yanı sıra³⁰ savaş malzemesi, iase ve asker sevkinde de

²⁴ Bostan, *a.g.t.*, s.65-98.; Mehmet Bilgin, "Trabzon'un Fethi ve İskân Politikası", yay. haz: İsmail Hacıfettahoğlu, *Öncesi ve Sonrasıyla Trabzon'un Fethi*, Ankara, 2001, s.139-143.; Mehmet Bilgin, "Fetih'ten Sonra Trabzon Sancağı Üzerine Bazı Gözlemler", *Türk Yurdu*, Ankara, 1991, C.XI, S.52, s.53-55. Bu dönemde Trabzon'a Ordu'dan da göç olmuştur. Bahaeddin Yediyıldız'a göre 1455-1485 yılları arasında Ordu şehrinin nüfusunda çok az da olsa bir düşüş yaşanmış ve bunda da yeni fethedilen Trabzon ve Balkanlar'a yapılan göçler etkili olmuştur. Bkz. Bahaeddin Yediyıldız, *Ordu Kazası Sosyal Tarihi (1455-1613)*, 1.Baskı, Ankara, 1985, s.23-24; Ayrıca bkz. Suraiya Faroqi, "Agriculture And Rural Life In The Ottoman Empire (ca 1500-1878)", *New Perspectives on Turkey*, Fall 1987, No:1, s.7.

²⁵ Lowry, fetih öncesinde Trabzon'un nüfusunun ancak 4-5 bin kadar olabileceğini belirtirken, Bostan, bu rakamın 6.000 civarında olması gerektiğini savunmuştur. Bkz. Lowry, *a.g.e.*, s.17-18; Bostan, *a.g.t.*, s.64-65. Bu hristiyan nüfus içinde muhtemelen Türkler de olmalı. Çünkü Trabzon İmparatorluğu kaynakları üzerinde araştırma yapan Rustam Shukurov, 2000 isim arasından Türkçe, Moğolca, Farsça, Arapça 55 ismi seçerek yapmış olduğu çalışmasında, Trabzon'da fetihden önce pek çok Hristiyan Türk'ün yaşadığını tespit etmiştir. Bkz. Rustam Shukurov, "Turkish-Speaking Byzantines of the Pontos", *Trabzon Tarihi Sempozyumu Bildirileri (6-8 Kasım 1998)*, Trabzon, s.99-110.

²⁶ Bostan, *a.g.t.*, s.142; karşılaştırma için bkz. Lowry, *a.g.e.*, s.19-118.; Heath W. Lowry, "The Question of Trabzon's Efrenciyan Papulation: 1486-1583", *VIII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri*, (11-15 Ekim 1976), Ankara, 1981, C.II, s.1493-1501.

²⁷ Konukçu, *a.g.m.*, s.95-98; Remzi Kılıç, *XVI ve XVII. Yüzyıllarda Osmanlı-İran Siyasi Antlaşmaları*, 1.Baskı, İstanbul, 2001, s.18.

²⁸ Bu fermanlardan biri 17 Ramazan 973 (7 Nisan 1566) tarihinde Trabzon beyi Süleyman Bey'e gönderilmiştir. Bu fermenda, Kürtün Kazası Çepni taifesinden İran sempatizanı olan bazı kişilerin anlaşmadan sonra İran taraflarına gittikleri, eğer tedbir alınmazsa bu tür kişilerin tamamının gidebileceği bildirilerek İran ile ilişkisi olanların araştırılıp yakalanması ve suçluların sudde-i saadet'e gönderilmesi istenmekteydi. Bkz. *BOA MD*, Nr.5, Ankara, 1994, s.226, hüküm:1401.

²⁹ Remzi Kılıç, "Trabzon Valisi Şehzade Selim ve Faaliyetleri", *Trabzon ve Çevresi Uluslar arası Tarih-Dil-Edebiyat Sempozyumu Bildirileri (3-5 Mayıs 2001)*, Trabzon, 2002, C.I, s.107-113.

³⁰ Şerafettin Turan, "Karadeniz Ticaretinde Anadolu Şehirlerinin Yeri", s.147-158; Tezcan, *a.g.m.*, s.71-90; Abdülkadir Yuvalı, "XIII. Yüzyılda Karadeniz Ticareti",

önemli bir üs olmuştur. Çaldıran Savaşı'na katılan ordunun mühimmat ve yiyecek ihtiyacı Trabzon üzerinden sağlanmıştır. Nitekim, Trabzon, Safevi Devleti'ne karşı olan seferde bir tedarikçi liman olarak görev görmüştür³¹. Erzak ve mühimmat Trabzon'a kadar gemilerle, buradan deve ve katırlarla orduya sevk ediliyordu³². Daha sonraki yıllarda seferler için alınan askeri yardımların yanı sıra³³ 1578-1590 yılları arasındaki Osmanlı-İran savaşları sırasında Trabzon, askeri bir ikmal üssü rolü üstlenmiştir. Bu savaşlar boyunca gönderilen yiyecek, insan, hayvan, silah ve cephaneye, Trabzon üzerinden sevk edildiği gibi gerektiğinde buradan da savaş malzemesi gönderilmiştir³⁴. 16.yy. boyunca yapılan askeri hareketler için zaman zaman Trabzon'dan çeşitli işlerde çalıştırılmak için görevliler de istenmiştir³⁵.

16.yy'dan itibaren Osmanlı Devleti'nin ekonomik durumu bozulmaya başlamıştır. Bunda, batıdan doğuya giden maden hareketliliği etkili olmuştur³⁶. Osmanlı Devleti'nde birçok tüccar bu hareketlilik içerisinde paranın Osmanlı üzerinden geçişinden kâr elde etmeye çalışmıştır. Devletin bütün çabalarına rağmen bu olayın önüne geçilememiş ve değerli madenler üzerinden ticaret yapılır olmuştur³⁷. Paranın değeri düşünce

s.233-240; Robert Mantran "XVI ve XVII. Yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu ve Asya Ticareti", çev: Zeki Arıkan, *Belleten*, Ankara, 1987, C.LI, S.201, s.1433-1443; Kemal Beydilli, "Karadeniz'in Kapalılığı Karşısında Avrupa Küçük Devletleri ve "Miri Ticaret" Teşebbüsü", *Belleten*, Ankara, 1991, C.LV, S.214, s.687-755; İdris Bostan, "Karadeniz'in Dış Ticarete Kapalı Olduğu Dönemde Trabzon Limanı", *Trabzon Tarihi Sempozyumu Bildirileri (6-8 Kasım 1998)*, Trabzon, 2000, s.303-307.

³¹ Ronald C. Jennings "Urban Population in Anatolia in The Sixteenth Century: A Study of Kayseri, Karaman, Amasya, Trabzon and Erzurum", *IJMES*, 1976, C.VII, s.43.

³² Uzunçarşılı, *a.g.e.*, C.II, s.263-265.

³³ Mehmet İnbaşı, "Kanuni Dönemi'nde Of Kazası'ndan Alınan Askeri Yardımlar", *Trabzon ve Çevresi Uluslar arası Tarih-Dil-Edebiyat Sempozyumu Bildirileri (3-5 Mayıs 2001)*, Trabzon, 2002, C.I, s.117-128.

³⁴ Bostan, *a.g.t.*, s.337-339; Kılıç, *a.g.e.*, s.98.; Bekir Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri (1578-1612)*, İstanbul, 1993, s.37.

³⁵ 11 Receb 972 (12 Şubat 1565) tarihli bir hüküm Trabzon'dan kürekçi istenmesi ile ilgili idi. Bkz. *BOA MD*, Nr: 6/I, Ankara, 1995, s.395 hüküm 714.

³⁶ Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi (1453-1559)*, C.II, İstanbul, 1995, s.272-301; Ahmet Tabakoğlu, *Türk İktisat Tarihi*, 3.Baskı, İstanbul, 1997, s.267-268.

³⁷ Halil İnalçık, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş ve İnkişafı Devrinde Türkiye'nin İktisadi Vaziyeti Üzerinde Bir Tetkik Münasebetiyle", *Belleten*, Ankara, 1951, C.XV, S.60, s.651-661.

16.yy'ın sonu, 17.yy'ın başlarından itibaren sikke tashihine başvurularak ekonomi düzeltilmeye çalışılmıştır.

16. ve 17.yy'da Trabzon'da veba önemli bir problem teşkil etmiştir. Bu hastalığın birtakım sosyal ve ekonomik sonuçları olmuş, insanların günlük iş aktiviteleri sekteye uğramıştır³⁸. Özellikle 1565-66 yılları arasında veba Trabzon'u olumsuz yönde etkilemiştir. Vebanın ekonomik ve sosyal sonuçları enflasyon, açlık ve haydutluk gibi bütün faktörlerden bağımsızdır. Çünkü, veba ortaya çıktığında bozulan ekonomi, vebanın ortadan kalkmasıyla tekrar normale dönmüştür³⁹.

Trabzon 17.yy. boyunca bütün Anadolu'yu etkisi altına alan Celâli İsyancıları'ndan⁴⁰ büyük ölçüde zarar görmüştür. Bölgede ayaklanan Pazarbaşıoğlu Ali, Demircioğlu Ahmet, Nalbantoğlu Ali gibi sipahi zorbaları bölgenin harap olmasına sebep olmuşlardır. Trabzon'un meşhur ailelerinden Murathanlılar dahi bir ara isyan edip Trabzon Valiliğini ele geçirmeyi başarmışlarsa da, Vezir-i Azam Kuyucu Murat Paşa tarafından imha edilmişlerdir (1608)⁴¹.

Öte taraftan yolsuzluk, hırsızlık vb. olaylar halkı iyice huzursuz etmiş, merkezden bölgedeki yetkililere gönderilen emirlerde bu tür olayların önüne geçilmesi istenmiştir⁴². Ayrıca sadece halk arasında değil, yöneticiler içinde dahi halka zulmeden kişiler bulunuyordu⁴³. Bu şekilde

³⁸ Mesela veba yüzünden Trabzon'da bu dönemde İskender Paşa Hamamı, Kule Hamamı, Tabakhane Mahallesi hamamı gibi topluma hizmet eden kurumların gelirleri azalmıştır. Bkz. Ronald C. Jennings, "Plague in Trabzon And Reactions To it According To Local Judicial Registers", ed: Heath W. Lowry-Donald Quataert, *Humanist And Scholar-Essays In Honor of Andreas Tietze*, Washington, 1993, s.28-31.

³⁹ Bkz. Jennings, "Plague in Trabzon And Reactions To It According To Local Judicial Registers", s.34. Ayrıca 18. ve 19. yüzyıllarda Trabzon'da veba için bkz. Daniel Panzac, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Veba (1700-1850)*, çev.Serap Yılmaz, İstanbul, 1997.

⁴⁰ Celâli İsyancıları için bkz. Mustafa Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası*, 1.Baskı, Ankara, 1975; Mustafa Akdağ, *Büyük Celâli Karışıklıklarının Başlaması*, Erzurum, 1963; Hrand D. Andreasyan, "Bir Ermeni Kaynağına Göre Celali İsyancıları", *İÜEF Tarih Dergisi*, İstanbul, 1963, C.XIII/17-18, s.27-42; Mustafa Akdağ "Celali Fetretü", *AÜDTCFD*, Ankara 1958, C.XVI, S.-1-2, s.53-107; Mustafa Akdağ, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş ve İnkişafı Devrinde Türkiye'nin İktisadi Vaziyeti-I-II", *Belleten*, Ankara, 1949, C.XIII, S.51, s.497-564, Ankara, 1950, C.XIV, S.55, s.319-411.

⁴¹ Goloğlu, *Trabzon Tarihi*, s.54-55.

⁴² *BOA MD*, Nr: 5,s.144, hüküm 838; s.226 hüküm 1400.

⁴³ 16 Şevval 972 tarihinde Trabzon beyine ve kadısına gönderilen bir hükümde bu tür haberlerin alındığı belirtilip olayların araştırılarak şiddetle cezalandırılmaları isteniyordu. Bkz. *BOA MD*, Nr:6/II, Ankara, 1995, s.191-197, hüküm1165. Ayrıca kadıların ve vergi toplamakla görevli kişilerin yaptıkları usulsüzlükler ile ilgili

ortaya çıkan asayişsizlik sebebiyle halk yerini yurdunu terk ederek başka şehirlere göç etmek zorunda kalmıştır⁴⁴.

17.yy'ın 2. yarısında bölge, Kazak akınlarına maruz kalmış. Bu nedenle devlet Karadeniz kıyısındaki şehirlerin ve kalelerin korunmasına büyük önem vermiştir⁴⁵. 1625'de Kazak korsanları Trabzon kıyılarına büyük akınlar yaptılar, şiddetli deniz savaşları sonunda Trabzon kıyıları oldukça hasar gördü⁴⁶. 1637'de Don Kazaklarının Azak'ı ele geçirmesinden sonra Kazak sorunu 17.yy'ın en önemli sorunlarından biri oldu ve kuzeyde Lehistan'a ve Rusya'ya karşı savaşların temel sebebinin oluşturdu⁴⁷. Bu süreçte Trabzon'a büyük görev düşmüş, Trabzon valileri Trabzon'u Kazak akınlarına karşı korumak ve Ruslar'ın Karadeniz'e inmesinden sonra Kafkaslar'ı istila etmesini önlemek için uğraşmışlardır. Buralara serasker olarak gönderilmişlerdir⁴⁸. Valilerin bu tür işlerle görevlendirilmeleri neticesinde şehir mütesellimlerle yönetilmiştir⁴⁹. Bu dönemde Canikli ve Hazinedaroğlu aileleri gibi sülaleler tarafından yönetilen Trabzon'da, derebeylerin güçlenmeleri sebebiyle zaman zaman problemler yaşanmıştır⁵⁰. 18.yy'da bütün Anadolu'nun problemi olan ayanlık, Trabzon için de söz konusudur. Nitekim yüzyılın ilk çeyreğinde

olarak da çeşitli fermanlar gönderilmiştir. Bkz. *BOA MD*, Nr:90, İstanbul, 1993, s.201, hüküm 259; s.202, hüküm 260.

⁴⁴ Bu şekilde yerini-yurdunu terk edenler için "celâ-yı vatan etmek" tabiri kullanılmıştır. Bkz. Mücteba İlgürel, "Cela-yı Vatan", *TDVİA*, İstanbul, 1993, C.VII, s.238-240.

⁴⁵ 1646 tarihli bir hüküm, Trabzon ve Giresun kalelerinin beşli yeniçerilerinin kaleyi Kazak eşkiyalarına karşı gece-gündüz koruyarak hizmet etmeleri karşılığında ulufelerini alamadıklarını İstanbul'a şikayet etmeleri üzerine gönderilmiştir ki, bu hükümde, kale görevlilerinin inciltilmemeleri ve kurallara uygun hareket edilmesi istenmekteydi. *BOA MD*, Nr: 90, s.198, hüküm: 255.

⁴⁶ Goloğlu, *Trabzon Tarihi*, s.58.

⁴⁷ Halil İnalıcık, "Osmanlı-Rus İlişkileri, 1492-1700", *Türk-Rus İlişkilerinde 500 Yıl, 1491-1992, (12-14 Aralık 1992)*, Ankara, 1999, s.33.

⁴⁸ Goloğlu, *Trabzon Tarihi*, s.68-73:

⁴⁹ Bu durum 18.yy. için de geçerli olup bölgeye gönderilen mütesellimler bölgenin ileri gelenleri ile problemler yaşamışlardır. 1194 (1780) tarihli bir kayıta, Trabzon valisi Hasan Paşa'nın yerine Hafız Mehmet'i mütesellim tayin ettiği fakat Trabzon'a gidince eski vali Ali Paşa'nın kethüdası Abdullah Paşa'nın teşvikiyle tehdit edilerek avdetine sebep olduğu, hatta vilayetten miralay Şatırzade'nin de bu işte parmağı olduğu şeklinde şikayet edilmişse de halk tarafından bunun böyle olmadığını ortaya çıkarıldığı yer almaktadır. *BOA*, HH, nr. 721/d, *BOA*, HH, nr. 721/b.

⁵⁰ Bkz. Yücel Özkaya, "Canikli Ali Paşa", *Belleten*, Ankara 1972, C.XXXVI, S.144, s.483-525; Mehmet Beşirli, "XIX. Yüzyılın Başlarında Karadeniz Bölgesi ve Ayan-Devlet Perspektifinden Trabzon Valisi Hazinedârzade Süleyman Paşa", *Trabzon ve Çevresi Uluslar arası Tarih-Dil-Edebiyat Sempozyumu Bildirileri (3-5 Mayıs 2001)*, Trabzon, 2002, C.I, s.327-343.

İzmir gibi bir iki sancak istisna olmak üzere özellikle küçük kasabalarda ayanlık mevcut iken, 1726'dan sonra hemen hemen Anadolu'nun bütün sancakları için sorun haline gelmiştir⁵¹. Vali ve ayanların müfrezeleri köyleri dolaşarak çeşitli bahanelerle köylüden gıda veya para toplamaları 18.yy için yaygın bir işti⁵² ve devlet bu konuda önlem almak için Anadolu'nun pek çok şehirlerine adaletnameler göndermek zorunda kalıyordu⁵³.

18.yüzyılın ikinci yarısında Rusya ile iki önemli savaş yapan Osmanlı Devleti, 1768-1774 savaşı sonucunda Küçük Kaynarca Antlaşması'nı imzalamış ve bu anlaşma ile Rusya Karadeniz ve Akdeniz'de kendi ticaret gemileriyle serbest ticaret yapabilme hakkını elde etmiş ve Karadeniz uluslararası ticarete açılmıştır⁵⁴. 1787-1792 Osmanlı-Rus Savaşı, Karadeniz ticaretini durdurmuşsa da⁵⁵ Yaş Anlaşması'ndan sonra kısmen yeniden başlamıştır⁵⁶.

1787-92 savaşı sırasında Trabzon savaş bölgesine yakınlığı dolayısıyla önemli hale gelmişti. Daha savaş sinyallerinin alındığı günlerde, merkezden, Trabzon'un savaş ihtimaline karşı hazır olması, kalelerini

⁵¹ Yücel Özkaya, "XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Anadolu'da Ayanlık İddiaları", *AÜDTCFD*, Ankara, 1969, C.XXIV, S.:3-4, s.196.

⁵² Yücel Özkaya, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı*, I.Baskı, Ankara, 1985, s.180-183, 198-199; Evgenly Radushev, "XVII-XVIII. Yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Toprak Rejimi ve Osmanlı Askeri Nizami", *CIEPO, Osmanlı Öncesi ve Osmanlı Araştırmaları Uluslararası Komitesi VII. Sempozyumu Bildirileri*, Ankara, 1994, s.303.

⁵³ Yücel Özkaya, "XVIII.Yüzyılda Çıkarılan Adaletnamelere Göre Türkiye'nin İç Durumu", *Belleten*, Ankara, 1974, C.XXXVIII, S.151, s.445-491.

⁵⁴ İdris Bostan, "Rusya'nın Karadeniz'de Ticarete Başlaması ve Osmanlı İmparatorluğu (1700-1787)", *Belleten*, Ankara, 1995, C.LIX, S. 225, s.357-359.

⁵⁵ 1787 yılında Trabzon'a gelen bir fermanda, bundan sonra gelecek olan Rus gemilerinin salıverilmemesi istenirken öte yandan Rusya'daki Türk tüccarlarımızı göz önünde bulundurarak buradaki Rus tüccarlarına iyi davranılmasını, bu durumu fırsat bilerek korsanlık yapmak isteyenlerin Ruslara saldırmamaları konusunda halkın bilgilendirilmesi istenmekteydi. Bkz. *Trabzon Şerhiye Sicili*, No:1939, Varak:50.a (Trabzon Şerhiye Sicillerinde numaralandırma yapılırken, bunlara sayfa numarası yerine varak numarası verilmiştir. Dipnotlarda varak numarası verilirken "a" harfi varakın ilk sayfasını "b" harfi ise ikinci sayfasını belirtmektedir. Bundan sonraki dipnotlarda, Trabzon Şerhiye Sicili "T.Ş.S." varak numarası "Vr" şeklinde verilecektir.

⁵⁶ Robert Mantran, *XVI ve XVIII. Yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, I.Baskı, Ankara, 1995, s.145; Kemal Beydilli, "Rusya'nın Karadeniz'in Kapalılığı Karşısında Avrupa Küçük Devletleri ve "Miri Ticaret" Teşebbüsü", s.687-755.

tamir ettirmesi yönünde çeşitli fermanlar gönderilmiştir⁵⁷. Savaşın başlaması ile de bu tür fermanlar artırılmış ve Trabzon'a ve buradaki yöneticilere çeşitli görevler verilmiştir⁵⁸. 1788 yılında Trabzon valisi Battal Hüseyin Paşa⁵⁹, Anadolu'nun sol kol sürücülüğü görevi ile Anapa'ya tayin edilir⁶⁰. Fakat onun Ruslarla savaşması konusundaki isteksizliği⁶¹, savaşın gidişatı üzerinde etkili olmuştur. Battal Paşa'nın bu türden davranışlarının da etkisiyle gereken başarı elde edilmemiş ve durumunu tehlikede gördüğü anda düşmana teslim olmaktan da çekinmemiştir⁶². Bu hadiseden sonra devlet gereken tedbirleri alma yoluna gitmiştir. Ailesi gözaltında tutularak kaçmalarına engel olunmaya çalışıldığı gibi mallarına da el konulmuştur⁶³.

Bundan sonra Trabzon'dan savaş bölgesi için görevlendirilenler de Battal Hüseyin Paşa'dan pek farklı davranmamışlardır⁶⁴. Nihayet Ocak 1792 yılında yapılan Yaş Anlaşması ile savaş sona ermiştir.

⁵⁷ Özcan Tatar, "1787-1792 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Trabzon ve Çevresi'nin Yeri ve Önemi", *Trabzon ve Çevresi Uluslar arası Tarih-Dil-Edebiyat Sempozyumu Bildirileri (3-5 Mayıs 2001)*, Trabzon, 2002, C.I, s.213.

⁵⁸ Bkz. *BOA*, HH. nr.11431; *BOA*, HH. nr.11571; *BOA*, HH. nr.701.*BOA*, HH. nr. 557.

⁵⁹ *BOA*, HH. nr.11756; *BOA*, HH. nr.8327; *BOA*, HH. nr.15565.

⁶⁰ Anadolu'nun sol kol sürücülüğü Battal Hüseyin Paşa'ya verilirken, sağ kol sürücülüğü Maraş Beylerbeyi Zülkadirzade Ömer Paşa'ya, ortakol sürücülüğü de Sayda ve Rakka Valisi Cezzar Paşa'ya verilmişse de Cezzar Paşa'nın bazı sebeplerden dolayı Rakka'dan gelememesi yüzünden ortakol sürücülüğü Firuz Paşa'ya verilmiş, aynı zamanda Diyarbakir Eyaleti de ona tevcih edilmiştir. Ayrıca Diyarbakir Valisi Ebubekir Paşa'ya da başka bir yer verileceği belirtilmiştir. *BOA*, HH. nr. 1208.

⁶¹ Battal Paşa'nın türlü bahanelerle zorla bölgeye gittiği ve gidince de fuzuli isteklerde bulunarak hizmet etmek istemediği belirtilmekteydi. *BOA*, HH. nr.15408.

⁶² Cemal Gökçe, "1787-1806 Yılları Arasında Kafkasya'da Cereyan Eden Siyasi Olaylar", *İÜEF Tarih Dergisi*, İstanbul, 1972, S.26, s.19-28.

⁶³ Bkz. *BOA*, HH. nr.3258; *BOA*, HH. nr.7590; *BOA*, HH. nr.7592; *BOA*, HH. nr.10268; *BOA*, HH. nr.10539.

⁶⁴ Battal Hüseyin Paşa'dan sonra Trabzon Valisi olan Abdullah Paşa sonraki yıllarda Anapa ve civarına, Kırım'a serasker tayin edildiği anlaşılmaktadır. *BOA*, HH. nr. 10275; *BOA*, HH. nr.11668; *BOA*, HH. nr.11671. Nitekim 1205 (1790/91) tarihli bir belgede Anapa'da, asker için zahire ve akçe olduğunu fakat bir seraskere ihtiyaç bulunduğu belirtilip Trabzon'da Battal Paşa'nın terbiye eylediği askere emniyet edilemeyeceği belirtilirken ayrıca bir nüzulemini tayininden de bahsedilmekteydi. *BOA*, HH. nr.6186; Ayrıca bir başka belgede; Abdullah Paşa'nın Anapa'ya dokuz bin askerle hareket ettiğini fakat havanın muhalefeti sebebiyle gidemediğini ve yolda iken de Anapa'nın düşman eline geçtiğini oradaki askerlerin esir edildiğini işitip geri döndüğü belirtilmekteydi. *BOA*, HH. nr.5030.

Bu savaşta, Trabzon, savaş bölgesine asker, para ve mühimmat naklinde üs görevi yapmış, sadece buradaki malzeme ve askerlerin gönderilmesi yeterli olmamış aynı zamanda İstanbul'dan gelen askeri malzemelerin Trabzon üzerinden nakledilmesi söz konusu olmuştu⁶⁵.

Tarihinin ilk dönemlerinden itibaren siyasi, sosyal, ekonomik ve askeri açıdan önemli bir yere sahip olan Trabzon 19. yüzyılda da içinde bulunduğu tüm olumsuzluklara rağmen bu önemini korumaya devam etmiştir.

⁶⁵ T.Ş.S. No:1939, Vr. 48.b.